

Εἰσαγωγή

Η ΜΟΙΡΑ ΤΗΣ ΝΙΟΤΗΣ Εἶναι οἱ ρυτίδες, καὶ ἡ μοίρα τοῦ χιονιοῦ εἶναι ἡ λάσπη. Τὰ social media δὲν ἀποπνέουν καμμία φρεσκάδα, δὲν ἐνσαρκώνουν τὴν ὑπόσχεση ἐνὸς δημοκρατικότερου μέλλοντος. Οἱ χρῆστες ποστάρουν λιγότερο καὶ ἡ ροὴ τους γεμίζει μὲ ἐμπορικὸ περιεχόμενο. Τὸ 2023, ἡ American Dialect Society διάλεξε γιὰ λέξη τῆς χρονιᾶς τὴ λέξη «enshitification», νεολογισμό πού καλεῖται νὰ ἀποδώσει τὴν πορεία τῶν ψηφιακῶν μέσων πρὸς τὴν ἄκρη τοῦ ἐντερικοῦ σωλήνα. Θέλω νὰ πῶ ὅτι δὲν γράφω σὲ μιὰ περίοδο αἰσιοδοξίας γιὰ τὸν κόσμον τῶν social media, κάθε ἄλλο.

Οἱ χρῆστες ζοῦμε τρίβοντας τὸν ἀντίχειρα στὴν ὀθόνη τοῦ κινητοῦ μας, ὅλη μέρα, κάθε μέρα: βίντεο μὲ ὀδηγίες γιὰ τὸν καθαρισμὸ χαλιῶν, κέικ ἢ ξυλοκατασκευὲς τοῦ πεντάλεπτου, ρετροὺ μουσικῆς ἐπιτυχίας καὶ γενοκτονίες, σὲ γρήγορη ἐναλλαγή. Κανείς δὲν μᾶς λέει πῶς νὰ τὸ κάνουμε αὐτό, κι ὅμως κάπως καταλήγουμε νὰ κυριαρχεῖ στὴ δημόσια σφαῖρα ὁ λόγος πού κατασκευάζεται ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι τὴ βάση της. Ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει ὅτι τὰ social media μποροῦν νὰ πετυχαίνουν μικρὲς νίκες σὲ ἐπιμέρους ζητήματα, ἀλλὰ ὁ συστημικὸς λόγος ἐξακολουθεῖ νὰ προελαύνει θριαμβευτικά. Τὸ βιβλίον ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξερευνήσει πῶς γίνεται αὐτό.

Δὲν εἶχα ξανασχοληθεῖ σὲ βιβλίον μὲ κάτι πού ἀπασχολεῖ τόσο τοὺς δημοσιογράφους, ὅποτε δὲν μοῦ ἔχει ξανατύχει νὰ πέφτω κάθε τρεῖς καὶ λίγον σὲ ἓνα καινούριον ἄρθρον μὲ στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα μου. Ὁ καταιγισμὸς τῶν πληροφοριῶν θυμίζει πολὺ ἔντονα τὸν κόσμον τοῦ διαδικτύου: κολυμπᾶμε ἄθελά μας σὲ μιὰ θάλασσα πληροφοριῶν, ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ τὰ συνθέσει κανείς ὅλα αὐτὰ σὲ ἓνα συνεκτικὸ ἐπιχείρημα μὲ ἀρχή, μέση καὶ τέλος, διακρίνοντας τὸ σημαντικὸ ἀπὸ τὸ

ἀσήμαντο, τὸ φευγαλέο ἀπὸ τὸ ὀριστικό. "Ὅλα ἀνακατεύονται σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται στὴ γλώσσα τῶν social media «FOMO» (Fear Of Missing Out), τὸν φόβο ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ λείψεις, ὅτι αὐτὴ ἡ διαρκὴς δράση συμβαίνει πίσω ἀπ' τὴν πλάτη σου καὶ τὸ πάρτι θὰ ἀπογειωθεῖ μόλις νιώσεις ὅτι θέλεις νὰ πᾶς νὰ κοιμηθεῖς, λοιπὸν μένεις κι ἄλλο. Τὸ ἀποτέλεσμα σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις εἶναι ἡ νύστα καὶ οἱ χαμένες ἐλπίδες. Κάποια στιγμή λοιπὸν βάζεις τελεία καὶ ἡ ἐλπίδα ἑνὸς τέτοιου βιβλίου εἶναι ὅτι ἔχει ἀντιληφθεῖ κάτι συνολικότερο καὶ βαθύτερο ἀπὸ ὅσα ἀκοῦμε καθημερινά. Ἀκολουθεῖς τὴ συμβουλὴ τοῦ πλοιάρχου Νέμο: τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ *Ναυτίλος* βυθίστηκε στὸ νερὸ γιὰ πρώτη φορά, ἀγόρασε τὰ τελευταῖα φυλλάδια καὶ ἐφημερίδες καὶ ἔκτοτε, λέει, «θέλω νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἀνθρωπότης οὔτε ἐσκέφθη πλέον οὔτε ἔγραψεν».

Ὡς πρὸς τὶς ἀπόψεις μου, ἔχω ἐπιμείνει στὸ ἓνα ζήτημα ποὺ μὲ ἀπασχολεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὸ ὁποῖο ἦταν τὸ πρῶτο μου κίνητρο, καὶ ἀφορᾷ κυρίως τὰ ἀρνητικὰ τῆς ἐπικοινωνίας στὰ social media. Ἐπειδὴ ὁ στόχος μου εἶναι πολεμικός, δηλαδὴ δὲν γράφω εἰσαγωγικὸ ἐγχειρίδιο, ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τῆς μονομέρειας. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀποτυπώνει μιὰ πραγματικὴ ἀγωνία μὲ ἐμπειρικὴ ἀφετηρία, δὲν ἀποτελεῖ δοκιμὴ στὰ χωράφια μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς διένεξης. Ἀντιλαμβάνομαι, καὶ ἀναφέρω, τὶς περιπτώσεις τῶν ψηφιακῶν κοινῶν, τὶς πλατφόρμες ποὺ συνειδητὰ προωθοῦν τὴν ὀριζόντια ἐπικοινωνία, ἀπὸ τὶς ἀγροτικὲς πρακτικὲς ποὺ κοινοῦνται ψηφιακὰ μέχρι τὶς πλατφόρμες ἐναλλακτικῆς διανομῆς. Ὡστόσο ἐκτιμῶ ὅτι εἶναι ἄλλο νὰ ὑπάρχουν τὰ περιθώρια γιὰ μιὰ περιορισμένη ἀριθμητικὰ διαφυγή, τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ καλωσορίζουμε καὶ νὰ ἐπιθυμοῦμε, γράφοντας καὶ σὲ προστακτικὴ ἔγκλιση ὅτι οἱ χρῆστες «πρέπει νὰ ...» συμπεριφερθοῦν μὲ κάποιον τρόπο, καὶ εἶναι ἄλλο νὰ καταγράψουμε τί συμβαίνει στὴν πραγματικότητα. Ὁ μεγαλύτερος ὄγκος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένος στὴν καταγραφή αὐτοῦ ποὺ συμβαίνει, συνεπῶς δὲν εἶναι ἓνα βιβλίον παρηγοριᾶς, δὲν προσφέρεται γιὰ ἀνάσες αἰσιοδοξίας. Πιστεύω ὅτι ὅπως ἡ ὑπόσχεση τῆς ἐφημερίδας ἢ τῆς τηλεόρασης γιὰ περισσότερη δημοκρατία ἐξανεμίστηκε σταδιακά, τὸ ἴδιο ζοῦμε τώρα μὲ τὸν κόσμον τῶν social media.

Δὲν εἶμαι προφανῶς ὁ μόνος ποὺ τὸ πιστεύω, ἐξἄλλου θὰ ἔλεγα ὅτι γενικὰ ἡ ἰδέα ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ σαλπίζει μόνος μιὰ ἐπερχόμενη καταστροφὴ καὶ προετοιμάζεται σκαρώνοντας τὴ σχεδιά του, εἶναι δεῖγμα συνήθως ἄγνοιας ἢ ψευδοεπιστήμης. Ὅμως ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ

ἀπέναντι στην τεχνολογική αισιοδοξία υπάρχει ἐδῶ και καιρὸ —ἴσως ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχει τεχνολογία—, εἶναι ἀρκετοὶ οἱ μελετητὲς ποὺ ἐπισημαίνουν ὅτι δὲν λύνονται πολιτικὰ προβλήματα μὲ τεχνολογικὰ μέσα. Ἡ θεμελιώδης ἀνισότητα τῶν κοινωνιῶν μας ἀργὰ ἢ γρήγορα παρασύρει και τὴν ἐπικοινωνία. Παρὰ τὶς ὑποσχέσεις γιὰ τὸ ἀντίθετο, και στὸ διαδίκτυο και στὰ social media, ἡ ἐπικοινωνία εἶναι πάλι κεντρικὰ κατευθυνόμενη, ἐνῶ ὅλες οἱ στιγμὲς ποὺ φαίνονταν νὰ ὑπόσχονται τὸ ἀντίθετο βούλιαξαν σταδιακὰ και ξεχάστηκαν. Θὰ ἐξηγήσω αὐτὴ τὴ θέση μὲ ἀρκετὴ λεπτομέρεια και σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ συγγενικὰ πεδία, καθὼς ἐπίσης και σὲ διαφορετικὰ social media.

Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσους ἀνησυχοῦν γιὰ τὸ πῶς θὰ προβλέψουν τὸ μέλλον, ἡ ἀγωνία μου ἐκτείνεται μέχρι τοῦ σημείου νὰ πιστεύω ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ συμφωνήσουμε ἀκόμα και γιὰ τὸ τί συμβαίνει τώρα. "Ὅχι γιὰ τὰ μοντέλα πρόβλεψης τοῦ καιροῦ, ἀλλὰ γιὰ τὸ τί καιρὸ κάνει σήμερα. Ἡ ἐκτίμησή μου εἶναι ὅτι οἱ συνθήκες ποὺ μᾶς βύθισαν στὰ social media ἔχουν ἐκλείψει και ἔχει ἔρθει ἡ ὥρα μιᾶς ἀποτίμησης, ἡ ὁποία θὰ περιλαμβάνει τὸν προβληματισμὸ γιὰ τὶς λύσεις ποὺ θὰ χρειαστεῖ νὰ ἀναζητήσουμε, προκειμένου νὰ ἀνακτήσουμε μεγαλύτερο ἔλεγχο τῆς ἐπικοινωνίας και κατ' ἐπέκταση τῆς ζωῆς μας.

Ἀποφάσισα νὰ γράψω ἕνα βιβλίο γιὰ τὰ social media στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸν περιορισμὸ νὰ μιλήσω κυρίως γιὰ τὴ χώρα μας, γιὰ ἕναν λόγῳ: ὑπάρχουν προφανῶς ἀμέτρητες μελέτες γιὰ τὸ φαινόμενο, γιὰ κάθε πτυχή του. Ἐγὼ γράφω δοκίμια, μὲ τὴ μόνιμη ἐπωδὸ ὅτι δὲν εἶμαι μελετητής, συνεπῶς ὁ ἀναγνώστης καλὸ εἶναι νὰ ἔχει προειδοποιηθεῖ γιὰ τὶς ιδιορρυθμίες τοῦ ἐγχειρήματος. Ὁ κορμὸς τῶν ὄσων γράφω εἶναι ἡ δική μου ματιὰ στὸ φαινόμενο, μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μου. Εἶμαι χρήστης τῶν social media, ὅπως ὅλοι μας, ἀλλὰ τυχαίνει νὰ ἐργάζομαι (γιὰ τὴν ἀκρίβεια εἶμαι ὁ ἐκδότης) και σὲ ἕνα διαδικτυακὸ ἡμερησιῶν Μέσο, τὸ ὁποῖο μάλιστα δὲν ἔχει συμβατικὴ μιντιακὴ παρουσία ἐκτὸς διαδικτύου, σὲ ραδιόφωνο στὰ FM, τηλεοπτικὸ κανάλι ἢ ἡμερησίδα. Συνεπῶς θὰ ἔλεγα ὅτι ὑπάρχει ἀρχικὰ μιὰ ματιὰ ἀνθρωπολογικὴ, ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι αὐτὸς ὁ τύπος ἀνθρώπου ποὺ βρίσκεται ὅλη τὴ μέρα πάνω ἀπὸ ἕνα κινητὸ σκυρολάροντας, ἀλλὰ ὑπάρχει ἐπίσης και μιὰ τριβὴ ἀρκετὰ πιὸ συστηματικὴ μὲ τὸ φαινόμενο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐνημέρωσης, δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς. Αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ και ἡ ἐστίαση στὴν Ἑλλάδα. Ἐχω προσπαθήσει στὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἀναλύω νὰ ἐξετάζω πάντα αὐτὰ ποὺ λέω ὑπὸ τὸ πρίσμα

τῆς διεθνοῦς συζήτησης, νὰ μὴν παρασύρομαι ἀπὸ πράγματα ποὺ δὲν ἔχουν εὐρύτερη σημασία. Ὅμως ἀντὶ νὰ καταθέτω τὴν ἀποψή μου γιὰ τὴν πρώτη ἐκλογή Τράμπ ἢ τὸ Brexit, ποὺ εἶναι σταθμοὶ τῆς πολιτικῆς συζήτησης γιὰ τὰ social media, προτιμῶ νὰ ἐστιάζω σὲ ἀντικείμενα τῆς δικῆς μου ἐμπειρίας καὶ νὰ συγκρίνω τὰ συμπεράσματα μὲ αὐτὴ τὴν εὐρύτερη συζήτηση. Γιὰ τὴν Ἀραβικὴ Ἐνοιξη ἔχω γράψει ἓνα μικρὸ σχόλιο, διότι εἶναι ἡ ἱστορικὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία τὰ social media (θεωρήθηκε ὅτι) πλησίασαν περισσότερο στὸν ἰδεατὸ ρόλο τους. Θὰ δοῦμε ὅτι εἶναι ἀμφίβολο ἂν συνέβη ἀκριβῶς αὐτὸ —ὑπάρχει ἰσχυρὴ τεκμηρίωση ποὺ δείχνει πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση— καὶ ἐπίσης αὐτὴ τῆ στιγμή τὸ πρῶην Twitter λέγεται πιά X καὶ εἶναι προπαγανδιστικὸ ὄργανο ἐνὸς πανίσχυρου μπουνταλά ποὺ φροντίζει νὰ προωθεῖ μεροληπτικὰ τὶς ἀναρτήσεις του καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐπιχειρηματικὴ του ἀτζέντα. Ὁ Ἴλον Μάσκ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2023 ἔγραψε ἓνα πòστ γιὰ νὰ δηλώσει τὴ στήριξή του στὴν ὁμάδα τῶν Eagles. Ἡ ἀνάρτηση αὐτὴ εἶχε τὸ ἓνα τρίτο τῶν ἀντιδράσεων ποὺ ἀπέσπασε ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Μπάιντεν. Πῆρε τὸ τζέτ του, ζήτησε συνάντηση καὶ ἐξηγήσεις ἀπὸ τοὺς προγραμματιστὲς του, ἀπέλυσε ἓναν καὶ εἶπε ὅτι θὰ ἀπολυθοῦν ὅλοι ἂν δὲν λύσουν τὸ πρόβλημα. Νὰ ἀλύσουν τὸ πρόβλημα» σημαίνει πρακτικὰ ἀλγοριθμικὴ προώθηση τῶν ἀναρτήσεων τοῦ ἰδιοκτῆτῆ τῆς πλατφόρμας. Ἐχομε σχετικὰ ρεπορτάζ τὰ ὁποία βασίζονται σὲ μαρτυρίες ἐργαζομένων ποὺ ἔχουν χειριστεῖ τὴν ἀλλαγὴ ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἔγγραφα ποὺ ἔχει δεῖ ἡ ἱστοσελίδα *Platformer* ποὺ δημοσίευσε τὸ ρεπορτάζ,¹ τὰ ὁποία ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ὁ Μάσκ ζήτησε ἀπὸ τοὺς προγραμματιστὲς του νὰ προωθοῦν τὶς δικές του ἀναρτήσεις. Ὁ συνδυασμὸς μιᾶς τόσο παιδαριώδους λύσσας μαζὶ μὲ τόση πραγματικὴ ἐξουσία θὰ νόμιζες ὅτι μόνο σὲ καρικατούρα δικτάτορα ἀπὸ τὸν Τσάπλιν μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ.

Σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, ὁ Μάρκ Ζάκερμπεργκ ἀκολοθεῖ πιστὰ τὰ βήματά του καὶ δηλώνει ρητὰ ὅτι θέλει νὰ κάνει τὴ Meta σὰν τὸ X στὰ ζητήματα ἐλέγχου τοῦ περιεχομένου. Τέλος, τὸ TikTok μετὰ ἀπὸ περιπετειώδεις καὶ δραματικὲς διαβουλεύσεις περνάει στὸν ἔλεγχο μιᾶς δράκας ὑποστηρικτῶν τοῦ Τράμπ, ποὺ ὑπόσχονται νὰ ἐπανεκπαιδεύσουν τὸν ἀλγόριθμο γιὰ τὸ καλὸ μας. Εἶναι δηλαδὴ ἀμφίβολο

---

1. Casey Newton καὶ Zoë Schiffer, «Yes, Elon Musk created a special system for showing you all his tweets first», *The Verge* (15 Φεβρουαρίου 2023).

ἂν ὑπῆρξε ποτὲ αὐτὴ ἢ ἐλευθερία καὶ ἰσότητα στὴ διάχυση τῶν πληροφοροφωριῶν, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ὑπάρχει τώρα.

Θεωρῶ θεμιτὴ καὶ καλοδεχούμενη κριτικὴ, ἂν κανεῖς ἐκτιμᾷ ὅτι τὸ βιβλίο εἶναι μονόπλευρο καὶ ἐστιάζει μόνον στὰ ἀρνητικὰ τῶν social media. Βλέπω καὶ ἀναγνωρίζω τὰ θετικά, μελετημένα σὲ τόμους ψηφιακῆς ἀνθρωπολογίας ποὺ ἀναλύουν περιπτώσεις μοναχικῶν ἀνθρώπων, ἀναπήρων, ἡλικιωμένων, ποὺ βρῆκαν ἐκεῖ συντροφιά. Ἀναγνωρίζω καὶ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ *ThePressProject* στὴν ἐνημέρωση θὰ ἦταν ἀδύνατη χωρὶς τὴ συνδρομὴ τῶν social media. Πιστεύω ὅμως ὅτι ἔχει περισσότερο νόημα νὰ ἐστιάσουμε σὲ κάτι ποὺ ἐμφανίζεται ὀρμητικὰ πιά ὡς ἓνα τεράστιο ἐμπόδιο στὴ λειτουργία τῆς ὀριζόντιας ἐπικοινωνίας, παρότι ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν χρηστῶν ἐξακολουθεῖ νὰ μένει προσκολλημένο στὸν μῆνα τοῦ μέλιτος, νὰ παραμένει αἰσιόδοξο σὲ πεῖσμα τῆς πραγματικότητας.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι πολιτικό. Τὸ βασικὸ του ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι στὰ social media καθρεφτίζονται ἐντάσεις καὶ ἀνισότητες ποὺ μεταφέρονται ἀτόφιες ἀπὸ τὸ πολιτικὸ πεδίο, συνεπῶς ἢ πραγμάτευση διαρκῶς ἀλληθωρίζει πρὸς τὰ σχετικὰ πολιτικὰ ἐπίδικα. Δὲν τὸ κάνω ἐπειδὴ παρασύρομαι, θεωρῶ τὶς συζητήσεις ἀξεχώριστες.

Φαντάζομαι ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες καὶ τὶς ἀναγνώστριες ἐργάζονται στὰ social media. Ἐχουν σπουδάσει κάτι σχετικὸ, ἔχουν ἀναλάβει τὰ social media μιᾶς ἐταιρείας ἢ ἐνὸς ἐνημερωτικοῦ Μέσου. Τὸ ἐρώτημα αὐτῶν τῶν ἐργαζομένων εἶναι συνήθως πῶς θὰ αὐξήσουν τὴν ὀρατότητα τοῦ προϊόντος ἢ τοῦ περιεχομένου τους. Κυκλοφοροῦν ἀμέτρητα σχετικὰ βίντεο, βιβλία καὶ ἄρθρα, μὲ συμβουλὲς γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάνεις γιὰ νὰ μπορέσεις νὰ πετύχεις στὰ social media, τεχνικὲς γιὰ τὸ πῶς κάνεις τὸν ἀλγόριθμο σύμμαχο, πῶς γίνεται ἓνα «βάιραλ», πῶς αὐξάνεις τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀκολουθῶν σου κ.ο.κ. Τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίο ἀπέχει ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ τύπου τὴν ἐρωτηματοθεσία. Ἡ, ὅπως λέει μιὰ παλιὰ συμβουλή, «στὸν πυρετὸ τοῦ χρυσοῦ πλουτίζουν αὐτοὶ ποὺ πουλᾶνε φτυάρια». Ὅχι οἱ χρήστες μὲ τὶς πολλὲς προσδοκίες, ἀλλὰ οἱ εἰδικοί στὴν προώθηση. Μὲ ἐνδιαφέρει τὸ νόημα καὶ ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς ἀναζήτησης καὶ ἐκτιμῶ ὅτι βασιίεται σὲ προκείμενες ποὺ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἀνάλυσης καὶ ἀμφισβήτησης. Δηλαδή, μὲ ἄλλα λόγια, πιστεύω ὅτι τὸ μόνον ποὺ ἔχει νόημα νὰ κάνουμε, εἶναι νὰ ἐξηγήσουμε γιὰτί δὲν πρέπει νὰ σκεφτόμαστε ἔτσι.

“Όπως ακριβώς είναι δείγμα στοιχειώδους άκραιότητας να μην εύθυγραμμίζει κανείς την καλλιτεχνική ή την πολιτική του ύπόσταση με γνώμονα τη δίψα για έπιτυχία, τó ίδιο ακριβώς ισχύει και για τó διαδικτυο. Κάθε άλλοίωση τής φωνής που έχει στόχο μιá καλύτερη διαδικτυακή παρουσία είναι έκτεθειμένη στην ίδια ακριβώς κριτική που θά κάναμε σέ όποιονδήποτε αποφάσιζε ξαφνικά να έγκαταλείψει τó μαντολίνο του για να τραγουδήσει σέ τηλεοπτικά πλατό υπό τις ειρωνείες τών κριτῶν ριάλιτι. Οί πειρασμοί είναι παρόμοιοι και κατά βάθος τó μόνο που έχει νόημα να σκεφτόμαστε είναι πώς θά σωθει αυτό που θέλουμε να πούμε χωρίς να τó καταπιεί ή άγωνία τής άποδοχής. Έπειδή όλοι θέλουν να κάνουν βάιραλ, μάς λείπουν οί άνθρωποι που θά γράψουν βαρετά. Συζητώ με άρθρογράφους για τó *ThePressProject* και χρειάζεται να τούς καθησυχάσω ότι ó κόσμος μας διαβάσει και έκτενῆ κείμενα. Ό πειρασμός και ή πίεση είναι μεγαλύτεροι για τά ίδια τά Μέσα, καθώς προσπαθοῦν να διασωθοῦν μέσα σέ αυτό τó πλαίσιο, σέ ένα περιβάλλον όπου οί άναγνώστες δέν επισκέπτονται ιστοσελίδες και ή ένημέρωση έξαρτᾶται σέ άπόλυτο, άπελπιστικό βαθμό από τó μηχανικό σκρολόρισμα τών χρηστῶν, με έντελῶς άδιαφανείς μηχανισμούς προώθησης ή άπόκρυψης τού περιεχομένου που παράγεται. Τό ίδιο ισχύει και για τούς μεμονωμένους χρῆστες, οί όποιοι χρειάζεται να γράφουν μόνο για όσα γράφουν όλοι, χονδρικά για τó «θέμα τής ήμέρας», άλλιῶς ξέρουν ότι κανείς δέν θά διαβάσει τις άναρτήσεις τους. Τό θλιβερό είναι ότι με αυτόν τόν μηχανισμό δημιουργείται ó ίδιος κύκλος κομπορρισμοῦ και πειθάρχησης που χαρακτηρίζει τή συμβατική έπιτυχία, αλλά χωρίς τά ανταλλάγματα.

Είναι λίγο σαν τά ιμότζι (εικονίδια) που δίνει δῶρο τó Snapchat: προκειμένου οί χρῆστες του να συνεχίσουν τó «streak», τήν άκολουθία άλληλεπιδράσεων με κάποιο φίλο, ή πλατφόρμα πιέζει έκβιάζοντας τήν ντοπαμίνη τους, δίνοντας μικρές άνταμοιβές από ένθαρρυντικά ιμότζι αν είναι ενεργοί ή άντιθέτως άγχωτικές κλεψύδρες αν τεμπελιάζουν και δέν άσχολοῦνται με τήν έφαρμογή. Έστω όμως ότι ή έπιτυχία με τηλεοπτικούς όρους σήμαινε πλούτη και δόξα. Στά social media μιλάμε για μιá άναγνωρισιμότητα στο πλαίσιο ένός στενοῦ κύκλου όμοϊδεατῶν, χωρίς οικονομικό αντίκρισμα, διότι τó ίδιο τó διαδικτυο έξακολουθεί να είναι ένα έφαλτήριο για καριέρες που χρηματοδοτοῦνται από συμβατικά Μέσα, συνήθως δέν άποδίδει οικονομικά, παρά τή σχετική συζήτηση για τούς ίνφλουένσερς. Με άλλα λόγια,

συμμετέχουμε στην ἐκχώρηση τοῦ δημόσιου διαλόγου στις πλατφόρμες, με ἀντάλλαγμα τῆ συμβολικῆ ἀναγνώριση ἑνὸς μικρόκοσμου ποῦ ἔχει ἀποδεχθεῖ αὐτὸν τὸν ἥπιο ἐκφυλισμό.

Στὸν διάλογο αὐτό, ἡ τηλεόραση ὑπαγορεύει τὰ θέματα καὶ τὰ social media ἀκολουθοῦν πειθήνια τὶς ὁδηγίες της, ἐκφράζοντας με πάθος τὴ διαφωνία τους γιὰ τὸ περιεχόμενο. Ὡστόσο, τὸ περιεχόμενο ἔχει μικρὴ σημασία ἀν ἡ τηλεόραση μπορεῖ ἀκόμα νὰ καθορίζει τί θὰ συζητᾶμε. Ἔτσι, βρισκόμαστε στὴν παράξενη θέση νὰ ἔχουμε μονίμως δίκιο, ἀλλὰ νὰ μὴν μπορούμε ποτὲ νὰ ἐπιλέξουμε τὸ θέμα. Τὰ social media δὲν κατάφεραν νὰ κρατήσουν στὴν ἐπικαιρότητα τοὺς νεκροὺς τῆς πανδημίας, τὴν ἀκρίβεια, τοὺς νεκροὺς πρόσφυγες στὶς θάλασσές μας, τὸ πρόβλημα τῆς στέγασης, ἀλλὰ ἐκφράζουν τὴν ὀργή τους γιὰ τὸ ὅτι ἕνας πρῶην ἐκπρόσωπος τῆς ἀστυνομίας εἶναι ρατσιστῆς καὶ ἐμφανίστηκε στὴν τηλεόραση γιὰ νὰ ξαναπροκαλέσει με δηλώσεις ποῦ ἐξοργίζουν τοὺς ἐχθροὺς του καὶ φανατίζουν τοὺς φίλους του, δηλαδή με ἀπλὰ λόγια δημιουργεῖ ἕναν σαματὰ ποῦ δὲν τὸν θίγει σὲ τίποτα. Καὶ μάλιστα ὁ κόσμος τῶν social media νιώθει ὅτι ἐκφράζεται ἐλεύθερα, ὅτι γιὰ πρώτη φορά, ὅπως λεγόταν παλιὰ γιὰ τὸ διαδίκτυο, εἶναι μαζί «συγγραφέας καὶ ἐκδότης» τοῦ ἑαυτοῦ του.

Εἴμαστε ἄνθρωποι ποῦ σκρολάρουν. Μέρα-νύχτα, κάθε μέρα, χειμῶνα-καλοκαίρι, στὸ μετρὸ καὶ στὸ τραπέζι, μαζί με ἄλλους ἢ μόνοι μας, σέρνουμε τὰ δάχτυλά μας σὲ ὀθόνες. Ὑπάρχει μεγάλη ποικιλία ὡς πρὸς τὸ τί κάνει ὁ καθένας μας, σὲ ποιές ἐφαρμογές, με τί γοῦστα, με τί ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις εἶναι με μιὰ ἔννοια δευτερεύουσες. Ἡ φύση τοῦ Μέσου εἶναι σημαντικότερη ἀπὸ τῆ (δυνητικὰ) ἀπεριόριστη ποικιλία τῶν ἀναρτήσεων, βίντεο καὶ φωτογραφιῶν ποῦ μπορεῖ νὰ ἀνεβάσει ἢ νὰ δεῖ κανεὶς. Καὶ λέω «δυνητικὰ» ἀπεριόριστη ποικιλία, διότι στὴν πράξη, γιὰ λόγους ποῦ θὰ δοῦμε στὴν πορεία, ἡ κουβέντα εἶναι ὅλο καὶ πιὸ προβλέψιμη, ὅλο καὶ πιὸ ὁμοιόμορφη, τὸ ἴδιο καὶ οἱ συμπεριφορὲς τῶν χρηστῶν.

Ἄφορμῆ γιὰ νὰ γραφεῖ αὐτὸ τὸ βιβλίο ἔδωσαν τρεῖς διαπιστώσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι λίγο-πολὺ γνωστές, ἀλλὰ ὁ συνδυασμὸς τους φέρνει συνέπειες ἐκρηκτικῆς, νομίζω περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἔχει γίνε ἀντιληπτὸ στὴ σχετικῆ συζήτηση. Ἡ πρώτη διαπίστωση εἶναι γνωστὴ σὲ ὅλους μας καὶ εἶναι ἡ προσκόλληση στὰ social media. Ἔχουμε πιὰ τὴν κοινὴ γνώση, βιωματικὴ καὶ ἐρευνητικὴ, ὅτι ὅλοι ζοῦν γαντζω-

μένοι στη ζωή του διαδικτύου, για κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας, είτε πρόκειται για εργασία είτε για διασκέδαση. Τα social media έθιζον τους χρήστες να το κάνουν αυτό, οργανωμένα και συνειδητά, δέν είναι παράπλευρη συνέπεια της χρήσης. Πρόκειται για μηχανές έθισμού, που έκμεταλλεύονται έναν ένδελεχώς μελετημένο μηχανισμό προσκόλλησης τόν όποιο εργαλειοποιούν έναντιόν τών χρηστών, άκριβώς όπως τόν κάνει και ό τζόγος. Δέν είναι σχήμα λόγου, ύπάρχει διαπιστωμένα ό ίδιος μηχανισμός προσμονής και περιστασιακής ανταμοιβής που έθίζει τους χρήστες στά τυχερά παιχνίδια, που τόν έχουν περιγράψει λεπτομερώς πρώην εργαζόμενοι σέ αυτές τις πλατφόρμες ό όποιοι απέκτησαν ξαφνικά ήθικη συνείδηση και έφυγαν έξηγώντας τους λόγους σέ βιβλία ή συνεντεύξεις.

Άπό αυτό προκύπτουν συνέπειες μαθησιακής, ένημερωτικής, ψυχολογικής και πολιτικής φύσης, που ακόμα προσπαθούμε νά τις καταλάβουμε, αλλά άς κρατήσουμε ότι ή περιήγηση στο διαδίκτυο γίνεται μόνο μέσα από τις πλατφόρμες, με τή μορφή μιās «έθελοντικής φυλακής». Η περιήγηση στο διαδίκτυο διαμεσολαβείται από τά social media, τά όποια είναι ουσιαστικά όι θυροφύλακες (gatekeepers) που άποφασίζουν ποιός περιηγείται και πώς. Τόν διαδίκτυο για τόν μέσο χρήστη είναι μιιά έννοια άδιάφορη και άκατανόητη. Όι χρήστες αγοράζουν ύπολογιστή με ένα έγκατεστημένο λειτουργικό σύστημα, Windows για τους 7 στους 10. Στη συνέχεια «γκουγκλάρουν», χρησιμοποιώντας μιιά σελίδα που καταλαμβάνει τόν συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της αγοράς στις μηχανές αναζήτησης, με άνυπολόγιστες συνέπειες στον έλεγχο που άσκει πάνω στο τί είναι όρατό στο διαδίκτυο. Η Google έχει καταδικαστεί για μονοπωλιακές πρακτικές λόγω της συμφωνίας που έχει κάνει προκειμένου νά είναι ή προεπιλεγμένη μηχανή αναζήτησης στά iPhone και τά Samsung, τόν όποιο έχει ως αποτέλεσμα νά καταλαμβάνει τόν 95% τών αναζητήσεων που γίνονται από κινητό. Ό δικαστής έλαβε ύπόψη του τόν έπιχείρημα ότι σέ αυτές τις συμφωνίες όφείλεται κατά τόν ήμισυ ή κερδοφορία της εταιρείας.

Άυτό που περιγράψαμε για τόν διαδίκτυο ίσχύει και για τά social media. Όποιος έχει ένα ειδικό ένδιαφέρον, όπως είναι ή ψυχολογική, ή κορεάτικη πόπ ή τόν διάστημα, ακολουθεί σχετικούς λογαριασμούς στά social media. Δέν ξανοίγεται κάθε φορά στη θάλασσα του διαδικτύου για νά έρευνήσει από τήν αρχή. Άς πούμε ότι ακολουθεί τόν άύστηρο πρόγραμμα μιās ξενάγησης σέ οργανωμένη έκδρομή, όχι ένα

άτομικό ταξίδι. Οί χρήστες θεωρητικά θά μπορούσαν νά συμπεριφέρονται διαφορετικά, ἀλλά αὐτή ἡ δυνατότητα εἶναι πρακτικά ἀδιάφορη. Στατιστικά κάνουν ἀκριβῶς αὐτό, ὅλο καί περισσότερο. Ἡ ἐμπειρία τοῦ διαδικτύου διαμεσολαβεῖται ἀπό τὸ YouTube, τὸ TikTok, τὸ Facebook, τὸ X, τὸ Instagram κ.ο.κ.

Ἡ δεύτερη κρίσιμη καμπὴ γιὰ μένα ἦταν ὅταν τὸ Facebook κατέβαζε ἀναρτήσεις καί λογαριασμούς τὴν περίοδο τῆς ἀπεργίας πείνας τοῦ κρατούμενου Δημήτρη Κουφοντίνα, μὲ κριτήρια καταφανῶς μεροληπτικά, καί παρὰ τὶς ὀχλήσεις ἀπὸ τὸ Κοινοβούλιο καί τὴ Διεθνή Ἀμνηστία, ἡ πλατφόρμα δὲν εὐαρεστήθηκε νὰ δώσει οὐσιαστικὲς ἐξηγήσεις σὲ κανέναν. Αὐτὸ εἶναι βεβαίως διεθνὲς φαινόμενο γιὰ τὸ ὁποῖο θά μιλήσουμε διεξοδικά, μὲ ἀφορμὴ καί τὴν Παλαιστίνη, ὅπου ἔχουμε ἓνα πεδίο πολὺ ἐκτενέστερα μελετημένης πολιτικῆς μονομέρειας στὰ social media. Οὔτε ἡ γερμανικὴ κυβέρνηση, οὔτε τὸ Εὐρωκοινοβούλιο, οὔτε ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου μπόρεσε νὰ πάρει ἀπαντήσεις ἀπὸ τὶς πλατφόρμες. Αὐτὴ ἡ μορφή λογοκρισίας (θὰ ἐξηγήσω παρακάτω γιατί θεωρῶ ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολικὴ ἢ ἐπιλογὴ αὐτῆς τῆς λέξης) εἶναι ἐντελῶς ἀδιαφανής, οἱ πλατφόρμες δὲν λογοδοτοῦν σὲ κανέναν, ἔχοντας πλήρη, ἀπόλυτο ἔλεγχο στὸ τί λέγεται ἀλλὰ καί (πολὺ πιὸ ὑπουλά) στὸ τί διαβάζεται στὴ δημόσια σφαῖρα. Μόλις ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τί γράφεις ἀλλὰ ποιὸς σὲ διαβάζει, οἱ ὄροι τοῦ παιχνιδιοῦ ἀλλάζουν ἄρδην καί γίνονται πολὺ πιὸ σκοτεινοί, γιατί ἡ ὁρατότητα ἀποφασίζεται ἀπὸ ἀλγόριθμους στοὺς ὁποίους δὲν ἔχουμε πρόσβαση καί τὰ ἀποτελέσματά τους εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδειχθοῦν.

Τὸ λεγόμενο «shadow ban», ἡ μείωση τῆς ὁρατότητας μιᾶς ἀναρτησης ἢ ἐνὸς λογαριασμοῦ, μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀναπόδεικτη, ἀλλὰ αὐτὸ ὀφείλεται ἀκριβῶς στὴ μυστικότητα τῶν ἀλγόριθμων. Ὅπως λέει ἡ Ζούμποφ,² ἐκεῖνοι ξέρουν τὰ πάντα γιὰ μᾶς, ἐμεῖς δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε τίποτα. Ὁ Λάρι Πείτζ, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Google, εἶχε μιὰ ἐμμονὴ μὲ τὸν ἐκκεντρικὸ ἐφευρέτη Νικόλα Τέσλα, γιὰ τὸν ὁποῖο θεωροῦσε ὅτι ἔμεινε φτωχὸς παρὰ τὴν ἰδιοφυΐα του γιατί δὲν ἤξερε νὰ κρατᾷ τὸ στόμα του κλειστό, νὰ ἀξιοποιεῖ τὴν ἐφευρετικότητά

---

2. Shoshana Zuboff, *Ἡ ἐποχὴ τοῦ κατασκοπευτικοῦ καπιταλισμοῦ: Ὁ ἀγώνας γιὰ ἓνα ἀνθρώπινο μέλλον στὸ μεταίχμιο τῆς νέας ἐξουσίας*, μτφρ. Γιώργος Μπέτσος, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 2020, σ. 26.

του επιχειρηματικά χωρίς να χαρίζει τις ιδέες του σέ άλλους. "Ελεγε ότι ήταν ένας "Εντισον χωρίς τή φήμη και τὰ πλούτη. Αυτό τὸ λάθος δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ τὸ ἐπαναλάβει.³

Ἡ Φράνσις Χάουγκεν, μάρτυρας δημοσίου συμφέροντος (whistle-blower) τοῦ Facebook, χάρη στὴν ὁποία γνωρίζουμε ἓνα σημαντικὸ μέρος σχετικῶν ἐσωτερικῶν ἐκθέσεων, ἐξηγεῖ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ ὄπλο τῶν ἐταιρειῶν: ὅ,τι και νὰ νομίζουν οἱ χρῆστες, δὲν ἔχουν τρόπο νὰ ἀποδείξουν ὅτι συμβαίνει κατὰ τρόπο συστηματικὸ λόγω τῆς μυστικότητος τῶν ἀλγόριθμων.⁴ Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, θὰ μπορούσαμε νὰ βάλουμε τὴ λέξη ἀλγόριθμος σὲ εἰσαγωγικά, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, ὁ ἀλγόριθμος εἶναι ἡ μαθηματικὴ ἐκφραση τῶν συμφερόντων τῆς ἐταιρείας, δὲν εἶναι κάποιον ἀπρόβλεπτο μαγικὸ κουτὶ μὲ ἀριθμούς, εἶναι μετωνυμία τῆς ἐταιρείας. Εἶναι ἓνας τρόπος νὰ μιλήσεις γιὰ τὶς ἐπιλογές της,⁵ ὅπως ὅταν στὴν Amazon ἐξηγοῦν ὅτι δὲν ἀπολύει ἡ ἐταιρεία, ἀπλῶς ὁ ἐργαζόμενος βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο τῆς παραγωγικότητος και ἔχει λάβει ἤδη τρεῖς αὐτόματες εἰδοποιήσεις.⁶

Τὸ τρίτο στοιχεῖο εἶναι ἴσως λιγότερο τετριμμένο ὡς διαπίστωση ἢ ἔστω εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ ἐκτιμήσει κανεὶς τὶς συνέπειές του ἂν δὲν ἔχει εἰδικὴ ἐνασχόληση μὲ τὸ διαδίκτυο. Συνοψίζεται ὅμως στὴν ἀθῶα φράση («λὶνκ στὸ πρῶτο σχόλιο» πού διαβάζουμε πολὺ συχνὰ στὸ Facebook ἢ «link in bio» πού διαβάζουμε στὸ Instagram. Κάποια στιγμή παρατηρήσαμε ὅτι ἡ σελίδα τοῦ *ThePressProject* στὸ Facebook εἶχε πάψει νὰ ἔχει ὁποιαδήποτε ἀλληλεπίδραση. Σὲ μιὰ σελίδα μὲ 180.000 ἀκολούθους, οἱ ἀναρτήσεις μας εἶχαν πενήντα λάικ. Τὴν ἴδια στιγμή, οἱ χρῆστες εἶχαν συνηθίσει νὰ κάνουν ἀναρτήσεις στὶς ὁποῖες ἔγραφαν ὅτι «τὸ λὶνκ θὰ τὸ βρεῖτε στὸ πρῶτο σχόλιο». Παρατήρησα ὅτι τὸ ἴδιο συμβαίνει στὴ σελίδα τοῦ *Πρώτου Θέματος* μὲ πάνω ἀπὸ μισὸ ἑκατομμύριο ἀκόλουθους και ἐπίσης στὸν *Guardian* μὲ ὀκτῶ ἑκατομμύρια ἀκολούθους: εἶχαν ἐλάχιστες ἀλληλεπιδράσεις.

3. Ken Auletta, *Googled*, Penguin, 2009 [Kindle].

4. Frances Haugen, *The Power of One*, Little, Brown and Company, 2023, σ. 254.

5. Kyle Chayka, *Filterworld: How Algorithms Flattened Culture*, Random House, Doubleday, 2024, σ. 27.

6. Gavin Mueller, *Σπάζοντα πράγματα στὴ δουλειά: Οἱ Λουδίτες ἤξεραν γιατί μισεῖς τὴ δουλειά σου*, μτφρ. Γιώργος Καλαμπόκας και Ἀντώνης Φάρας, ἐπιμ. Ἐλένη Μιχαλοπούλου, Ἐκτὸς Γραμμῆς, 2024, σ. 185.

Οί πλατφόρμες δὲν ἐνθαρρύνουν τὴν ὁρατότητα τῶν ἀναρτήσεων ποὺ στέλνουν τὸν χρήστη σὲ κάποια ἐξωτερικὴ σελίδα, κοινῶς θάβουν τὶς ἀναρτήσεις ποὺ περιέχουν λίνκ. Αὐτὸ εἶναι τεκμηριωμένο γιὰ τὸ Χ καὶ συνάγεται εὐλόγα γιὰ τὸ Facebook. Ὅσο γιὰ τὸ Instagram, ὑπάρχει ἡ ἀπέλπιδα προτροπὴ τοῦ «link in bio», ποὺ εἶναι σὰν νὰ παρακαλεῖς τὸν χρήστη νὰ πάρει λεωφορεῖο γιὰ νὰ πάει νὰ ψωνίσει τὸ ἄρθρο σου σὲ συνοικιακὸ βιβλιοπωλεῖο καὶ νὰ τὸ διαβάσει: κοινῶς τοῦ ζητᾶς κάτι ποὺ δὲν θὰ τὸ κάνει. Ὑπάρχει ἓνας προφανὴς λόγος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πλατφορμῶν. Ὅταν κάποιος φεύγει, εἶναι σὰν πελάτης ποὺ πηγαίνει στὸ διπλανὸ μαγαζί. Δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ τὸ ἐνθαρρύνουν αὐτό, καὶ ἂν εἶναι κανεὶς κάπως («αὐθόρμητος»), ἐκφράζεται δηλαδὴ χωρὶς χαλινό, ὅπως ὁ Ἴλον Μάσκ, αὐτὸ τὸ ὁμολογεῖ ἀνευθυβρίαστα. Ὁ Μάσκ ἔχει διατυπώσει ὡμὰ καὶ ἀπερίφραστα αὐτὴ τὴν πολιτικὴ, τὴν ὁποία γιὰ τὰ ὑπόλοιπα Μέσα μποροῦμε μόνον νὰ υποθέσουμε.

Ὅποτε, γιὰ νὰ διαβάζονται οἱ ἀναρτήσεις, ὅλοι παράγουν περιεχόμενο γιὰ τὶς πλατφόρμες. Ἄρθρογράφοι ἀντιγράφουν τὸ πλήρες κείμενο τοῦ ἄρθρου τους στὸ Facebook, ἐνθαρρύνοντας ἐνεργητικὰ τοὺς ἀναγνώστες νὰ μὴ φεύγουν ποτὲ ἀπὸ τὴν πλατφόρμα. Ἐνημερωτικὲς ἰστοσελίδες φτιάχνουν βιντεάκια καὶ εἰκαστικά γιὰ τὸ Instagram καὶ τὸ TikTok, οὐσιαστικὰ χωρὶς οἰκονομικὸ ὄφελος καὶ χωρὶς νὰ στέλνουν ἀναγνώστες στὴ σελίδα τους, μόνον γιὰ νὰ ὑπάρχουν στὴ δημόσια σφαίρα. Κανεὶς δὲν ἐπισκέπτεται ἰστοσελίδες καὶ ὅλη ἡ ἐνημέρωση καὶ ἡ ἐπικοινωνία γίνεται μόνον μέσα ἀπὸ τὶς πλατφόρμες, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ ἐπεμβαίνουν (καὶ ἐπεμβαίνουν) στὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ὁρατότητα τῶν ἀναρτήσεων μὲ μέσα καὶ κριτήρια ἀπολύτως ἀδιαφανῆ.

Ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ συνέπειες τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν τῶν τριῶν γεγονότων —τοῦ ἐθισμού, τῆς ἀδιαφανοῦς καὶ ἀπολύτως αὐθαίρετης λογοκρισίας καὶ τῆς ὑποβάθμισης τῆς ὁρατότητας τῶν ἰστοσελίδων καί, τέλος, τῆς συγκέντρωσης τῆς συζήτησης στὶς πλατφόρμες— εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀνησυχητικὲς. Σημαίνουν ὅτι ἡ συζήτησις ἔχει μεταφερθεῖ ὀλόκληρη στὶς πλατφόρμες, οἱ ὁποῖες ἔχουν τὸν πλήρη ἔλεγχο. Μὲ λίγα λόγια, πρόκειται γιὰ μιὰ διαδικασία λίγο-πολύ ὀλοκληρωτικὴ, ἀλλὰ μὲ τὸ καινοφανὲς χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ κόσμος νιώθει πὼς συμμετέχει ἀμέριμνος σὲ ἓνα πείραμα ἐλευθέρης, ὀριζόντιας αὐτοέκφρασης. Οἱ χρήστες γιορτάζουν τὴν ἐλευθερία τους νὰ λένε ὅ,τι θέλουν, ἀλλὰ οἱ πλατφόρμες ἀποφασίζουν τί θὰ διαβαστεῖ.

Τὸ Facebook, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουμε τὴν πληρέστερη εἰκόνα σὲ σχέση μετὰ τὰ παραπάνω, χαρακτηρίζεται δημοσιογραφικὰ ὁ δεινόσαυρος τῶν social media, ὡς ἓνα ἀπομεινάρι παλαιότερων ἐποχῶν. Πράγματι, εἶναι ἐντυπωσιακὸ ὅτι ἔχει δημιουργηθεῖ μόνις ἓναν χρόνον μετὰ τὸ MySpace, δηλαδὴ ἔχει ἐπιδείξει μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀντοχὴ στὸν χρόνον, παρότι ἡ πτώση του στὸ ἐφηβικὸ κοινὸ εἶχε ξεκινήσει ἤδη τὸ 2012, ἐξοῦ καὶ ἡ ἐξαγορὰ τοῦ Instagram. Ἦταν τέτοια ἡ ἀνησυχία τότε, ποῦ ἡ ἐξαγορὰ εἶχε στοιχίσει ἓνα δις., σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ τὸ Instagram εἶχε μόνις δεκατρεῖς ὑπαλλήλους. Τὸ ἐνδιαφέρον στὴν περίπτωσή του εἶναι ὅτι πρῶτον ἔχει κλείσει ἓναν κύκλον ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε σὲ συσσωρευμένα ἐρευνητικὰ δεδομένα τὸν ρόλον του στὴν πολιτικὴ. Δεύτερον, ἐνῶ βρίσκεται σὲ πτώση, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μετὰ διαφορὰ τὸ πιὸ δημοφιλὲς Μέσο Κοινωνικῆς Δικτύωσης, μετὰ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ δεύτερον (διαφορὰ ἐνὸς δισεκατομμυρίου χρηστών). Τὸ Facebook εἶναι πρῶτον μετὰ τρία δις. χρήστες, ἀκολουθοῦν τὸ YouTube μετὰ δύομιση, WhatsApp καὶ Instagram μετὰ δύο δις. (ὅλα ἰδιοκτησίας Ζάκερμπεργκ) καὶ μετὰ τὸ TikTok μετὰ ἐνάμισι δισεκατομμύριον χρήστες. Τέλος, τὸ Facebook ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι (πρὸς τὸ παρόν) τὸ πιὸ δημοφιλὲς καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴ ἐνημέρωση.

Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ χρῆσις τοῦ Facebook καταρρεύσει ἄμεσα, ἐκτιμῶ ὅτι οἱ βαθύτερες κινήσεις τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας στὸ διαδίκτυο θὰ διατηροῦν τὴν ἰσχύ τους, διότι δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰδιορρυθμίαν μιᾶς πλατφόρμας. Συνεπῶς, ἀσχολοῦμαι ἀρκετὰ μετὰ τὸ Facebook, γιὰτὶ ἔχει γιὰ πολὺ καιρὸ κυριαρχήσει στὴν πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ λίγο-πολὺ ἐκεῖ ἔχουν κριθεῖ τὰ ζητήματα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν, ἀλλὰ ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ τάσεις αὐτὲς εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν ὀρέξει τοῦ CEO του, εἶναι βαθύτερες, καὶ ἐπίσης ὅτι τὸ νῆμα τῶν βασικῶν τάσεων του ἐντοπίζεται καὶ σὲ πιὸ φρέσκιες πλατφόρμες, διότι ἡ τάσις δὲν εἶναι περιστασιακὴ ἢ συγκυριακὴ. Ὅποτε θὰ ὑπάρξει εἰδικὴ συζήτηση γιὰ τὸ TikTok, ἀλλὰ δὲν θεωρῶ ἐκπληξὴ τὸ ὅτι διαπιστώνονται οἱ ἴδιες τάσεις.

Ἡ περιγραφή τοῦ Facebook ὡς δεινόσαυρου ἐξάλλου ὀφείλεται ἐν μέρει στὴν τάσις μας νὰ ἀκολουθοῦμε καὶ ἐμεῖς ἀνεπίγνωστα τὴν γλώσσα τῶν ἐπενδυτῶν. Ὅταν γιὰ πρῶτη φορὰ τὸ Facebook ἔχει μείωση καὶ ὄχι αὔξησις χρηστών, στὸ τέλος τοῦ 2021, ἡ ἀγορὰ σαλπίζει τὴν ἀρχὴν τοῦ τέλους, τὴν ὁποία ἀναπαράγουν στὴ συνέχειαν καὶ οἱ σχο-

λιαστές. Με τον ίδιο τρόπο θρηνολογοῦμε για τὴν ἀτυχή ἔκβαση τοῦ MySpace, ἀκολουθώντας τὴ γλώσσα τῶν ἐπενδυτῶν, παραθεωρώντας ὅτι κάποιος πού πρὶν τὰ τριάντα του πουλάει μία ἐταιρεία δύο ἐτῶν στὴν τιμὴ τῶν 580 ἑκατομμυρίων, μένει σὲ σπῆτι 3,8 ἑκατομμυρίων καὶ κάνει τὸ χόμπι του βγάζοντας φωτογραφίες στὴ Χαβάη καὶ τὶς Μαλδίβες, μᾶλλον δὲν εἶναι ἄξιος λύπησης. "Ὅμως εἴπαμε, πολλὲς φορὲς ἀκολουθοῦμε κι ἐμεῖς τὶς προτεραιότητες τῆς ἀγορᾶς ὅταν σκεφτόμαστε, ἄθελά μας.

Θὰ δοῦμε ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα ἐρωτήματα στὴν κριτικὴ τῆς τεχνολογίας εἶναι νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὴ μόδα τοῦ μήνα καὶ τὴν ἐντυπωσιοθηρικὴ εἶδηση τῆς μέρας ἀπὸ τὶς βαθύτερες τάσεις πού κινοῦν τὰ νήματα. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ κριτικὴ πῶς ἡ δομὴ ἤδη τοῦ διαδικτύου, πρὶν ἀπὸ τὰ social media, δὲν εἶναι ὀριζόντια, ξεκινᾷ δεκαετίες πρὶν, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τοῦ διαδικτύου, καὶ παρὰ τὶς μεταμορφώσεις τῶν πλατφορμῶν καὶ τὶς ἀντικαταστάσεις τους, ἐπανέρχεται μὲ ἀξιοσημείωτη σταθερότητα. Αὐτὸ τὸ σχῆμα ἐκτιμῶ ὅτι ἐπιβεβαιώνεται σὲ ὅλο τὸ πεδίο τῶν social media, ἀπὸ τὴ μουσικὴ βιομηχανία καὶ τὸ Spotify μέχρι τὴν πορνογραφία καὶ τὸ OnlyFans, ὑπάρχει μιὰ ἱστορία προδομένης ὑπόσχεσης ὀριζοντιότητας, φυσικὰ καὶ στὶς διαβόητες πλατφόρμες διαμοιρασμοῦ, σὰν τὴν Airbnb ἢ τὴν Uber.

Στὴν πορνογραφία ὅλοι πιστεύουν ὅτι ἡ ἐρασιτεχνικὴ παραγωγή ἔχει ἀντικαταστήσει τὴ μακιγιαρισμένη καὶ ψεύτικη πορνογραφία τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ἀλλὰ ὅλη ἡ πορνογραφία εἶναι συγκεντρωμένη σὲ ἐλάχιστες ἐταιρεῖες πού ἔχουν στὴν κατοχὴ τους τὶς βασικὲς σχετικὲς ἱστοσελίδες. Ἡ ἐταιρεία MindGeek⁷ ἔχει στὴν κατοχὴ της τὶς ἱστοσελίδες Pornhub, RedTube, YouPorn, PornMD, PornIQ, GayTube, Tube8, XTube, Babes.com, Brazzers, κ.ἄ., μὲ λίγα λόγια ἔχει τὸ μονοπώλιο τῆς πορνογραφίας, μὲ περισσότερη κυκλοφορία ἀπὸ τὸ Facebook. Συμβαίνει τὸ ἴδιο πού συναντᾶμε καὶ μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ καθένας θὰ εἶναι μικροῖδιοκτῆτης καὶ μικροεπιχειρηματίας στὴν ὀδήγηση ἢ τὴν ἐνοικίαση (σὲ Uber καὶ Airbnb ἀντίστοιχα): ἡ ὑπόσχεση μιᾶς εὐκαιρίας γιὰ ὅλους, χωρὶς κεφάλαιο, συνδυασμένη μὲ ἕνα μοντέλο πού εἶναι ἴσως πιὸ συγκεντρωτικὸ ἀπὸ ποτέ. Ὁμοίως στὸ Netflix. Γιὰ νὰ δοῦμε μιὰ ταινία στὴν ἐποχὴ τῆς τηλεόρασης, εἴχαμε ἐκπαιδευτεῖ νὰ στηνόμαστε πειθήνια στὸν καναπέ στὴν ὥρα μας καὶ νὰ

7. Five Guys, «The porn monopoly», *Medium* (21 Σεπτεμβρίου 2016).

περιμένουμε. Σήμερα ζούμε σὲ ἓνα περιβάλλον ἀπεριόριστης ἐλευθερίας, ὅπου ὅλοι βλέπουν αὐτὸ ἀκριβῶς πὸς θέλουν, ὅταν τὸ θέλουν, ὅπου καὶ νὰ βρίσκονται. Μόνο πὸς οἱ χρήστες τοῦ Netflix, πὸς «ἐπιτέλους κάνουν ὅ,τι θέλουν», ὑπολογίζεται ὅτι ἀκολουθοῦν τὶς ἀλγοριθμικὲς προτάσεις τῆς πλατφόρμας σὲ ποσοστὸ 80%, ὅπως θὰ δοῦμε πῶς κάτω.

Ἡ ἀναφορὰ τῶν social media στὴ δημιουργία κοινότητας καὶ τὴν προσωπικὴ ἐπαφὴ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ὅπως ὅ,τι λέγεται στὴ διαφήμιση: ὡς εὐφυὲς καὶ ἰδιοτελὲς ψεῦδος. Εἶναι ψεῦδος γιὰτὶ δὲν εἶναι ὀριζόντιες δομές, ἀλλὰ εἶναι εὐφυὲς διότι πετυχαίνει τὸ ὄνειρο κάθε διαφημιστῆ: νὰ μὴν καταλαβαίνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ διαφήμιση. Οἱ χρήστες νιώθουν ὅτι ζοῦν αὐτὸ τὸ ὄνειρο, ὅτι βρίσκονται ἐκεῖ καὶ μποροῦν ἀκόμα νὰ κάνουν αὐτὸ πὸς περιέγραφαν ὡς διαδίκτυο στὶς ἀπαρχὲς τῆς χρήσης του ἀπὸ τὸν κόσμος: ὅτι θὰ μπορεῖ κανεὶς χωρὶς τὴν διαμεσολάβηση ἑνὸς ἐκδότῃ νὰ ἀναρτήσῃ ἓνα κείμενο, μιὰ φωτογραφία, ἓνα βίντεο, καὶ νὰ τὸ δοῦν ὅχι μόνο οἱ φίλοι του, ἀλλὰ ἐνδεχομένως καὶ ὁ πλανήτης ὁλόκληρος.

Οἱ ἰνφλουένσερς ἐνσαρκώνουν αὐτὴ τὴν ὑπόσχεση: εἶναι ἐκεῖνοι πὸς πληρώνονται γιὰ νὰ εἶναι στὰ social media, δείχνοντας ὅτι ἀπλοὶ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ἀμειφθοῦν λόγω τῆς δημοφιλίας τους. Στὸ σχετικὸ κεφάλαιο θὰ δοῦμε ὅτι ἰσχύει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο, ὅτι πρόκειται γιὰ ἐκείνους πὸς ἡ διαφήμιση διαλέγει γιὰ νὰ συνδεθεῖ μὲ τοὺς χρήστες, ἀλλὰ συμβολικὰ ἐπιτελοῦν τὸν ρόλο ἐκείνων πὸς κέρδισαν τὸ λαχεῖο: νὰ ἐξαπατοῦν τὸν κόσμο σὲ σχέση μὲ τὴν στατιστικὴ πιθανότητα νὰ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἐπενδύσει κανεὶς χρόνο καὶ προσπάθεια σὲ μιὰ τέτοια φιλοδοξία. Πρακτικὰ δηλαδὴ καὶ πάλι μιλοῦν οἱ ἐταιρεῖες, χρησιμοποιοῦντας ἐρασιτέχνες καὶ βάζοντας τὸν κόσμο νὰ ἐπιδίδεται σὲ μανιώδη δωρεὰν ἐργασία. Μὲ τὰ λόγια ἑνὸς μελετητῆ, οἱ ἰνφλουένσερς δὲν ὑπάρχουν: οἱ ἐταιρεῖες ἐπηρεάζουν μὲσω αὐτῶν.⁸ Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, ἔχουμε μιὰ ἐθελοντικὴ προσφορὰ χρόνου καὶ δουλειᾶς, ἡ ὁποία ἀμείβεται στατιστικὰ γιὰ περίπου ἓναν μὲ δύο στοὺς δέκα. Ὅσο παράξενο κι ἂν ἀκούγεται, εἶναι δουλειά,⁹ καὶ ἂν φανταστοῦμε μιὰ δουλειὰ στὴν ὁποία θὰ μᾶς ἔλεγαν ὅτι πληρώνονται οἱ δύο στοὺς δέκα, δὲν θὰ τὸ θεωρούσαμε πολὺ καλὴ ἐπαγγελματικὴ προοπτικὴ ἢ

8. B.J. Mendelson, *Social Media Is Bullshit*, St. Martin's Press, 2012, σ. 63.

9. Sarah Frier, *No Filter. How Instagram Transformed Business, Celebrity and Culture*, Penguin Books, 2020, σ. 237.

θά τὸ θεωρούσαμε τεράστια ἐπικοινωνιακὴ νίκη τῶν ἐργοδοτῶν πού ἔχουν πείσει ἀρκετοὺς χρῆστες ὅτι αὐτὸ εἶναι καλὴ ἰδέα.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ὑπάρχει μιὰ σταθερὴ συζήτηση γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ διαδικτύου, ἡ ὁποία ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴ συστημικὴ ἐνημέρωση καὶ ἀποτυπώνει τὰ συμφέροντά της. Ὁ ἠθικὸς πανικὸς γύρω ἀπὸ τὰ fake news, τὴν ψευδοεπιστήμη καὶ τὴ συνωμοσιολογία, εἶναι ὁ φερετζῆς τῆς ἐπιθυμίας γιὰ λογοκρισία. Ἄν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ ὀριζόντια ἐπικοινωνία φάνταζε ὡς κίνδυνος γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐλίτ, εὐλόγως φρόντισαν ἀπὸ πολὺ νωρὶς νὰ μᾶς ἐξοικειώσουν μὲ ἐπιχειρήματα πού προτείνουν περιορισμοὺς καὶ ὁ κόσμος τὰ ὑποδέχεται μὲ ἀνακούφιση, σὰν πολυπόθητο γιαιτρικὸ γιὰ μιὰ ἀσθένεια πού δὲν εἴμαστε βέβαιοι τί συνέπειες ἔχει. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα συζητῶ στὴ συνέχεια τὸν ἠθικὸ πανικὸ γύρω ἀπὸ τὶς τρεῖς πτυχὲς τοῦ δαινομονοποιημένου διαδικτύου, τὰ fake news, τὶς θεωρίες συνωμοσίας καὶ τὴν ψευδοεπιστήμη, πού συνιστοῦν ἀπὸ κοινῶ τὴ σημαία τῆς σταυροφορίας ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου στὸ διαδίκτυο.

Φυσικὰ τὰ κράτη ψεύδονται, ἡ κεντρικὴ πολιτικὴ σκηνὴ θεωρεῖ μιὰ μπαναλιτὲ νὰ κατοικοῦν δεκάδες χιλιάδες λομπίστες στὶς Βρυξέλλες, νὰ διαθέτουμε ἐνεργεῖς μυστικὲς ὑπηρεσίες χωρὶς λογοδοσία οὔτε κἂν στὴ Βουλὴ, ἀλλὰ κάθε ὑπόψια ὅτι ἡ πολιτικὴ δὲν ἀσκειῖται δημόσια στιγματίζεται ὡς συνωμοσιολογικὴ. Ὁ δημόσιος λόγος πνίγεται ἀπὸ κραυγὲς ἀγωνίας γιὰ τὸ πῶς θὰ ἀντιμετωπίσουμε τὰ fake news τοῦ διαδικτύου γιὰ τὴν ἐπίπεδη γῆ καὶ τὸ ἂν ἡ Χίλαρι Κλίντον συμμετέχει σὲ κύκλωμα παιδοφιλίας, ἂν πίνει αἶμα, ἢ, γιὰ νὰ ἔρθουμε στὰ δικά μας, γιὰ τὸ ἂν εἶναι θαυματοουργὲς οἱ παντόφλες τοῦ Παΐσιου. Μαζὶ μὲ τὴν ἀπαραίτητη ὑποσημείωση ὅτι εἶμαι καὶ ἐγὼ ὑπὲρ τῆς ἀλήθειας καὶ ἐναντίον τοῦ ψεύδους, ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ σχετικὴ συζήτηση θὰ εἶναι καλὸ νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ πολὺ μεγαλύτερη καχυποψία ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει συνήθως. Οἱ σταυροφορίες ἐναντίον τῶν ψευδῶν εἰδησέων εἶναι ἡ βιτρινα τῆς ἀποκατάστασης τοῦ κύρους τοῦ συστημικοῦ λόγου, σὲ ὅλες του τὶς ἐκφάνσεις. Ἐξοῦ καὶ διεφθαρμένα δημοσιογραφικὰ Μέσα ἀγωνιοῦν τόσο πολὺ γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν fake news.

Ἀκολουθοῦν μερικὲς σκέψεις γιὰ τοὺς πολιτισμικοὺς πολέμους, δηλαδή τὴ συστημικὴ ἀτζέντα πού ἐπιβάλλει ἡ τηλεόραση στὸ διαδίκτυο ἐδῶ καὶ ἀρκετὸ καιρό. Ὅσοι παραμένουν προσδεδεμένοι στὴν αἰσιόδοξη ἀποψη γιὰ τὰ social media, χρειάζεται νὰ συμφιλιωθοῦν οἱ ἴδιοι καὶ νὰ ἐξηγήσουν καὶ σ' ἐμᾶς πῶς συμβιβάζεται αὐτὴ ἡ αἰσιο-